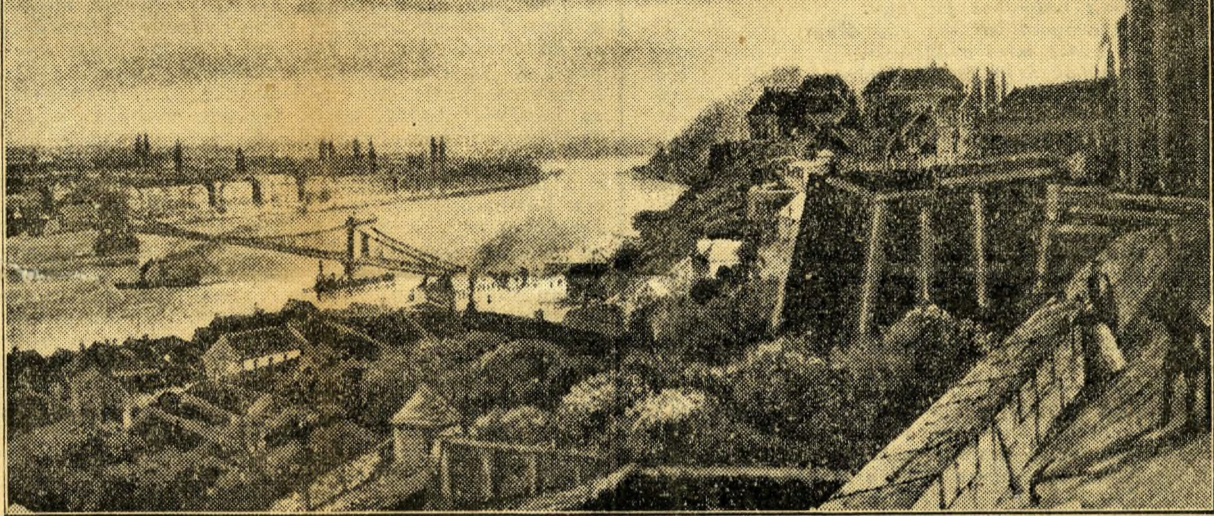

BUDAPESTI ALBUM

IRTA: KÁRPÁTY AURÉL

16

Budapest a Várbastról

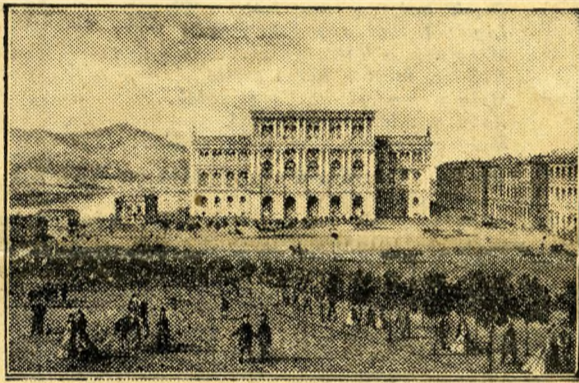
A tizenkilencedik század második felében zajlott le az a nevezetes fejlődési folyamat, amelynek során Magyarország *névtelen* fővárosából *tényleges* nagyváros lett. Másszóval: *Pestből Budapest*. Ez a változás nemcsak egyszerű határkitolást, pusztá területmagnagyobbdást jelentett, hanem szerves külső-belső átala-

ő írta meg a legelső s mindmáig páratlan »buda-pesti balladát«, a *Hidavatást*. Ezt a komor »alkalmi« verset, amely a nagyváros elbukottjainak, bűnöseinek és boldogtalanjainak tragikumát egyetlen sötétragyogású vízióban sűríti össze és villantja elénk. Igaz, a *Hidavatás* már a kései termésből való, — alig öt évvel a költő ha-

A Károly-casárnya

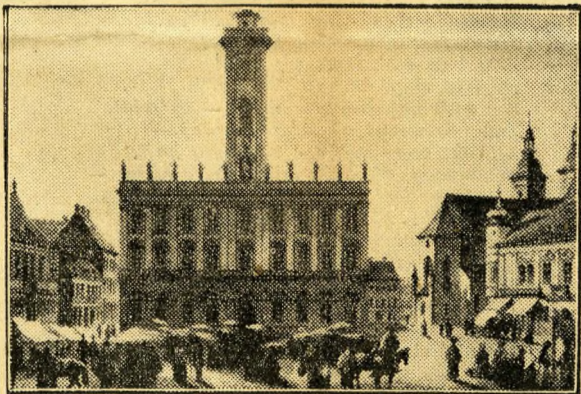
kulást is. A régi városkép lassanként elhalva nyult és mindinkább háttérbe szorult, az új alaprajzhoz, körutak és sugárutak kiképzéséhez igazodó, nagyszabású építkezések következtében. S a kiegyezést követő esztendőök lázas munkája során egyre határozottabban bontakozott ki egy merőben *más*, jórészt bécsi barokkot utánzó, nyugateurópai színezetű, ambíciózus nagyváros arculata. A külső változással természetesen együttjárt a belső alakulás is: az egész *budapesti élet* társadalmi, gazdasági, szellemi és erkölcsi metamorfózisa. Az új Budapest az iparnak és kereskedelemnek épügy eleven középpontja lett, mint az irodalomnak, amelyre itt kiváltkép fontos szerep várt: egy németnyelvű város teljes megmagyarosítása. S ahogy mindenki tudja, ezt a küldetéses feladatát a vidékről Budapestre igyekvő írók serege — karöltve a színházakkal — csodálatosan rövid idő alatt meg is oldotta. Ezzel az emlékezetes eredménnyel fejeződik be legsikeresebben irodalmunk multszázadbeli *urbanizálódása*, az a kristályosodási folyamat, ame-

Az Akadémia a mult században

lála előtt született, — tehát az időtájt, amikor az *Ószikék* nagyvárosi neuraszténiától remegő, ideges-érzékeny versei. De voltak elődei is. Még hozzá olyanok, amelyek valósággal *lerajzolják* Pest egy-egy részletét. Így elsősorban figyelemreméltó a *Vojtina* »*Ars poeticájának*« színes városképe. Ez a pompás *budai* veduta szinte tökéletes pendantja *Berzsenyi* híres *pesti* városképének, amelyet a *Vitkovics Mihályhoz* intézett költői levél keretez. *Berzsenyi* »Budának roppant bérfofokáról« nézett át Pestre, — Arany a pesti Dunapartról tekint föl Budára. Ime, az 1849-es keltezésű kép:

*Allók Dunánk szélén, a pesti parton;
Elöttem a kép, szindus üde carton;
Felleg s hegy által a menny kékje csorba,
A nap most száll le a Városmajorba;
Büszkén a Gellért hordja bársonyát,
S fején mint gondot az új koronát;
Lenn a Tabánban egy toronytető
Gombjának fénye majdnem égető;
Mig fönt a Mátyás ódon temploma
Szürkén sötétlik, mult idők roma;
És hosszú rendje apró sűrű háznak
Fehérlik sorba, mint gyepen a vásznak;
Alant a zölden tiszta nagy folyam,
Mint egy smaragd tó bércek közt, olyan,
Meg nem legyinti szellő s fecske szárnya
Csak mélyén tütket forradalmas árja;
Felszine tükör, és abban, mikép
Tündéri álom, az előbbi kép
Tisztára mosdva, felfordítva ring,
Mint lenge kárpit, a merő fal ing...
Vágyban eluszva buvárlom a mélyet:
Itt, itt a nymphák! itt a cháriszok!...
Az uccán por, büz, német szó, piszok.*

A régi városháza

lyet az első magyar városi író: *Kisfaludy* Károly indított meg a pesti *Auróra-körrel*.

A gyökeresen megváltozott, nagyvárossá nőtt Budapest képe először *Arany* János költészetében tükröződik. Ami annál érdekesebb, mert Arany — hiába élt évtizedekig Budapesten — alapjában véve *vidéki* ember maradt, magános »idegen« a nagyváros zajló forgatagjában. Mégis

Bizonyos, hogy Arany legszívesebben a városnak olyan pontjain mereng, mint a szabad természetű kacérkodó Városliget, vagy Margitsziget. Azt szereti a városban, ami az *elhagyott vidékre emlékezteti*. Így rezdül meg hazavágyó érzése a pesti *Vásárban* is, ahol megpillantva a »gyékényes, ábramos alföldi szekeret«, az előtte poroszkáló »három egérrel, egyszerre felsőhaj«: »Hoztál-e pirosuló új búzamagot? Mezők üde lel-

két: friss szénaszagot! Hasonló nosztalgia csendül ki az *Enek a pesti ligetről* című, hosszabb versének első, festői részéből:

*Kimentem a ligetbe újra
Hosszacska távollét után,
Hogy lássam: füve, berke utja
Miók hatással lesz reám.
Annak találtam most is, a mi
(Régóta buvom s eleget).
Ugy összeillünk párosan mi:
Kopott ember, kopott liget.*

*Már utja is (kettő viszen ki)
Zúzárt kedélyhez jól talált:
Az arnyasabbat sok nép dőngi
Es büzös mint a döghalál;
A másik szép, de hő sugáru,
Oldalt paloták és — romok,
Kevély, nagy boltokban zsibáru,
S dül Rákosról be a homok.*

*Ki a korral szeret haladni
Vasútra váltja fel magát,
S örül ha van hely felakadni,
S úgy lógni ott, mint egy kabát.
De én rozszant szekérre ülök
Tízéd magammal (a baki
Trónt nem igénylem) — és repülök,
Hogy a velőmet rázza ki.*

*Ott a kapun kívül, leszállunk,
Illet szerénység mindenütt,
Szerencse, ha — mig bétalálunk —
Egy fényes hintó el nem üt.
Benn, össze-vissza minden sárkon
Kintorna, koldus, bűn, nyomor;
S hogy örömről teljék a parkon:
Jó legyen a fül, szív, gyomor!*

*Es mégis a liget nekem szép,
Valahogy a lelkembe szól,
Ha elbolyongok félre, messzebb,
A köznép tolongásától;
(Nem az egy-ingere vetkezett
Értvén csupán e név alatt:
Köz-nép az is, mely tolettet
Fítogtatván, körben halad.)*

*Szabadság — és hogy biztos száraz
Érzek, hat így rám; hogy e kis
Ligetből (bár maga kifáraszt)
Mehetnék a Tiszáig is! ...
Keletre, mint a berkis szellő
Mely a lombok közt rést talál ...
Keletre, mint az égi felhő,
Mely ott egy kedves sirra száll ...*

A vers a Városliget titokzatos sírkövének Fuit szavával végződik.

A *Tölgyek* alatt — amely miatt Aranynek annyi méltatlan támadásban volt része — kifejezetten a *magánykereső* költőre vall. Az otthon is megbúvó »tamburás öregúrról«, aki azért szeret a szigeti fák árnyán pihenni, mert oda »el nem hat város zaja semmi«. Arany tehát, bárha Pesten lakott, haláláig sem lett igazán pesti. Csendes nézelődését, érdeklődő tekintetét mégse kerülte el pár olyan jellegzetes pesti figura, amilyen az *Öreg pincér*, a *Rangos koldus*, vagy a *Hirlapáruló*. Mind a három valami fanyar ironiával átitatott portré-vázlat, amelynek rögtönzészzerű frissességén a korabeli Budapest levegője érzik. S Aranynek nemcsak demokratizmusára, hanem patriarchális szemléletmódjára is jellemző, hogy éppen őket látta meg Budapest tarka sokadalmában.

Arany mellett Vajda Jánosnál bukkan fel

megint a pesti városkép. Vajda ugyanúgy vidéken nevelkedett, faluról került Pestre, mint Arany s talán még nála is jobban rajongott a szabad természetért. Kivált az erdőért, a váli iharosért, a nádastóért, az őszi tájakért s a bikoli fákért, amelyekről legszebb versei szólnak. A városbanlakás mégse hagyta illetetlen költészetét. *Találkozások* című elbeszélő költeményében — amelyet ő maga *Budapesti életképeknek* nevez — elevenen villan meg a Váci ucca realiztikus képe: »Fényes délből, úgy féltékenykedő után... a sárkon, mint jelfa keresztüli parton, a rendbízatos mereven áll és bekíséri kéréllhetetlen, ha valaki nagyot kiált... Vasárnap déltájban kivált, mikor a boltok zárva sorba, a tólvaj alsziks a lebuja, sörházban a filiszterek s nem kóborog cipészgyerekek«. A Váci uccából a nyaralóba, majd sétahangversenyre, végül a Dunához viszi olvasóját, »a kövévált barát, Szent Gellért csuhája szirtredőhöz«, hol »nyáron át a Hattyú, Fecske — két kis hajó — röpdös vígan Budáról Pestre«. Vajda is kijár a Városligetbe, mint Arany, de ő »rendesen korán megyen, midőn a liget még nincs megfertözve, nem járnak ott még emberek«, — vagy az állatkertben tündöklik komoran, az oroszlan ketrece előtt, amelynél »nem tágasabb e mélytelen világ« sem. A ligeti vurstlit ő írja meg először, *A köröndnél* című versében. Vajda azonban nem nézhet úgy körül, hogy kesernyés bölcselkedésre ne késztesse az ucca bármely látványa. Még a pesti szobrok is ilyen sötét gondolatokat juttatnak eszébe:

*Az egyik ül, a másik áll,
Ez harcra hi, az békét prédikál,
El van találva egyik, mint a másik,
Csak mindegyiknél valami hiányzik,
Amott a lábviz, emitt a hálósipka,
Ennek nyakából — a koldustarisznya.*

Az utóbbi nyilván valamelyik költő szobrára vonatkozik. Emez meg a *Széchenyi-szoborra*, *Széchenyihez* illő maró gúnnyal:

*Es lásd a legnagyobbat ércben itt,
Amint kínálja eszmekincseit,
Alatta egynéhány fura
Madárijesztő figura
A messze Héllasból, holott
Oly közelről kúndlkozott
Az a bitó, amely alatt
A vármegyét hazafiak
Nagy szelleme termékeit
Szitkok között — megégetik ...*

A Budapestre érkező fiatal Kiss József szintén tele van a vidék emléképeivel. Költészetét azonban csakhamar erős urbanus-szellem hatja át. Ő már majdnem otthon érzi magát Budapesten. A *Varrógép* híres meséjét a nagyvárosi élet inspirálja, a *De profundis* és a *Tűzek nyugtalanító*, szociális kihangzásával együtt. A legtipikusabb nagyvárosi jelenség — a *változás* — mégis bántja s panasza készíteti. Mikor végigmegy az épülő, új *Andrássy úton*, fájó szívvel emlékezik a régi, meghitt, lerombolt városrésze:

*A keskeny uccák, szűk sikátorok,
Hol andalogtam szebb napokban régen
Amelyek látták ifju döreségem:
Eltűntek mind — alig maradt nyomuk.*

*Ahol bizalmas ablakok alatt
Féléjszakákon lestem egy-egy arnyat;
Erkélyes, tornyos büszke palotáknak
Pompája állja el az utakat.*

*Puhatólódzom... a márvány megégett
Hol csendült ifjan itt az első ének?
Isten bocsássa meg ténétek
A pusztitást, mit véghez vittetek!*

Még melancholikusabb hangokat üt meg az »egyekbe néző« paloták láttán. Selgondolkozva veti fel a jövőbe nyilalló kérdést: mi értelme e mohó sietésnek, hová visz ez az örökös rohanás s merre a cél? Vajjon így hamarabb eléri az ember az áhított boldogságot? A kérdésre nem talál megnyugtató feleletet:

*Egekbe néző pompás paloták.
Hol tegnap még csak ronda viskó állt.
Arnyas kertek a pusztá telkeken —
Kábulva állok — alig hihetem.*

*Im itt — tündéri szép varázsolat! —
Század épült fel egy nyárej alatt!
A mesés fényből, mely sugároz rám,
Mesébb csak e gyorsaság talán ...
Mily lázasan lüktet e kor ere!
Rövid az élet, sietségünk vele!
Az ifju megéri egy nap alatt,
S a gyermeklány már merő — öntudat.
Zuhogó ritmus a mozdonymoraj —
Eltűnk, szerelmünk e ritmusra hajt,
Gazdagság, dicsőség mind gőzre megy —
Küzd az ideál, győz az — egyszeregy.
Az ideál! ... Ti sphynxek odafenn,
Kik erkélyt tartva színes-szüntelen
Rejtélyes szűzi arccsal nézitek
Ez örök-éber, nyüzsgő tömeget,
Ó fejtétek meg e rejtélyt nekem:*

*E mohó sietés hova viszen?
Mely örvénybe annyi kint sodor:
Előbbre tör-e e rohanó kor,
Mint ama régi, mely kimérve járt
S nem döntött, de teremtett ideált?
Hamarabb nyomba érünk-e vajon,
Mert kergetünk vágány- és villanyon,
Levegőgömbben, tengerár alatt —
Inszakadtáig s míg a szív szakad —
Cél s ideál: boldogság, tégedet? ...*

A sphynx hallgat és én tovább megyek.

Reviczky Gyula még kifejezettebben városi költő, mint Kiss József, de verseiből hiányzik az

a felismerhető »helyi színezet«, amely nem sokkal később Makai Emil virtuóz művészi könnyedséggel kiformált, hangulatos strófaiban szívárványosodik ki. A kávéház szivarfüstös atmoszférája először a Makai-verseken sejtelmesedik át, tovább lengve a századfordulón s kicsíráztatja a leghamisítatlanabb pesti költészetet, amelynek színes gazdagsága, *Ignotussal* jelentkező fanyar zamata, merev-formákat felszabadító hatása és jelentősége elvitathatatlan. S nem érdektelen, hogy még *Gárdonyi Géza*, a nagyvárosból kisvárosba menekülő költő versei között is akad egy-két budapesti vonatkozású, amilyen például a *Zugligetben*, vagy a *Villámos kocsin*.

Általánosságban feltűnő, hogy a múlt század költői milyen nehezen békülnek össze Budapesttel. Ha Aranytól kezdve nem is nézik már olyan idegenkedve, szinte ellenséges szemmel, mint Csokonai vagy Petőfi, igazában alig tudnak hozzámelegedni a városhoz. Kiváltképp pedig a nagyvárosokhoz, amelyben a vidékről jöttek leginkább csak a vidékre emlékeztető motívumokat veszik észre és szeretik. Akik itt születtek és nevelkedtek, azok talán rá legelőször a budapesti költészetet igazi termőtalajára. Köztük elsőnek Heltai Jenő, a *Modern dalok* chanson- és népdalközvetlenséget szerencsésen egyesítő költője. Az ő hol érzelmesen ellensúlyoló, hol szellemes csúfolódásba forduló, újhangú, könnyed-friss versei fedezik fel tulajdonképpen Budapestet a magyar költészet számára, a kilencvenes évek elején. Enyhe ironiával szemléli a világvárossá fejlődő nagyváros hétköznapi, megszokott vagy éppen megunt jelenségeit, a kávéháztól a szerkesztőségig, a színház-tól a cirkuszig, a pestkörnyéki nyaralástól a pesti tavaszig, a korzón kivirágzó szerelemtől a negyedévi lakbérig, — de ez a gúny már a benszülött otthonos csipkelődékedvőből fakad, nem a »jött-ment« lekicsinyelő, ellenséges érzületből. Csúfolódásán is átút a szeretet, érzik a meghittség biztonsága és fölénye. Az a tudat, hogy neki szabad, hiszen amit mond: valósággal a »családban marad«. Ott pedig senki sem veszi rosszra a tréfás kritikát.

Heltai Jenő az első igazán budapesti költő, akinek költészetében — a lokál-kolorit ragyogásán túl — Budapest sajátos szelleme is érvényesül. Az ő nyomában jöttek a többiek. Mindazok, akik átvezettek az új század *Adyval* megújuló magyar költészetéhez.

UTAZÁS

Írta: Mikes Margit

*Hogy feszül, hogy liheg a mozdony,
bizsereg minden porcikáján
Tíz perc, öt, három, már csak egy,
izgatottan nézünk egymásra.
Vas kong, csikorgás, megafón bőg,
alig értjük harsány szavunkat,
zúg a csarnok, idegeinken
fogyó másodpercek rohannak.*

*Füttyszó, búcsú, kattog a sín,
a kerekek már zakatolnak,
futok lent és intetek, de
már messzehagy a kedves ablak,
a kedves arc, — füst és korom csap
vissza rám... Megállok lihegve,
a vonat eltűnt s én ijedten
hallgatok kattogó szívemre:*

*Mint ez a bolond rohanás,
mint ifjúságom indulása,
úgy repültek ki vágyaim
az élet rossz káprázatába, —
elrepültek s én itt maradtam,
hiába vártak déli tájak,
rab sorsom irigy kezei
hideg ősz s tél között dobáltak.*

*Most itt hanyódom örök-egy
börtönömben, a percek súlya
rámnehezül és láncával
lelkemet lekötözi házza,
de a vágy mégis messze száll,
kapaszkodik az új reménybe,
s csalódva tér meg vissza hozzám,
a szökőcsigát el nem érve.*

Szülők

forduljanak bizalommal gyermekeik

tankönyv

beszerzése miatt

AZ EST könyvkereskedéséhez
VII. ker., Erzsébet körút 18—20. sz.
Telefón: 145-559, könyvosztály

A következő adatokra van szükségünk:

1. Melyik tanintézet hányadik osztályába jár a tanuló?
2. Hazaküldjük-e lakására és mikor a rendelt tankönyveket?
3. Milyen vallásban szükséges?
4. Bekötéssük-e tartós, egészvásonkötésbe a tankönyveket? (Bekötés ára P 1.— kötetenként, atlasz kötés ára P 1.50.)
5. Vidéki iskolákban előírt tankönyveket is szállítjuk, rendelésnél kérjük a könyvek pontos címét közölni.

A megrendelt tankönyveket a közoktatási miniszter által meghatározott áron még a rendelés napján hazaküldjük és minden tekintetben a legelőzékenyebb kiszolgálást nyújtjuk. Tankönyvek megrendelhetők a kihordók útján is.

AZ EST könyvkereskedése